

ŠPIJUNI I TAJNE SLUŽBE U PRVOME SVJETSKOM RATU

Maksimović, Vojislav. 2019. *Špijuni i tajne službe u Prvome svjetskom ratu*. Zagreb, Despot Infinitus, 373 str.

Knjiga Vojislava Maksimovića *Špijuni i tajne službe u Prvome svjetskom ratu* predstavlja novitet u hrvatskoj literaturi. Tematika Prvog svjetskog rata nerijetko je bila zasjenjena mnoštvom radova i literature posvećene Drugom svjetskom ratu, a posebno malo se pisalo isključivo o obavještajnim službama i špijunaži u to vrijeme. Knjiga koju je 2019. objavio Despot Infinitus osmišljena je kao općeniti pregled djelovanja i organizacije obavještajnih, protu-obavještajnih i sličnih službi za vrijeme Prvog svjetskog rata u pojedinim državama. Pojedina poglavlja su stoga fokusirana na događaje vezane uz određene države, odnosno njihova obavještajna i srodna djelovanja. Strukturno, knjiga je podijeljena na dvije cjeline. Prvu čini uvodno poglavlje koje ukratko objašnjava povijesni razvoj obavještajnih službi te ih stavlja u kontekst Prvog svjetskog rata. Druga cjelina sastoji se od petnaest poglavlja od kojih je svako posvećeno pojedinoj državi sudionici rata, te nekim neutralnim zemljama. Što se tiče općenitog sadržaja knjige, ona je ispunjena raznim zanimljivostima vezanim uz Prvi svjetski rat. Primjerice, opremanje golubova kamerama i njihova uporaba u obavještajne svrhe. Nadalje, mnoge žene su radile za obavještajne službe kao špijunke, a uz poznatije primjere kao što su Mata Hari i Edith Cavell, autor ističe i druge žene koje nisu toliko slavne iako su značajno pridonijele ratnom uspjehu država za koje su radile.

U uvodnom poglavlju se ukratko iznose neki podaci o povijesti špijunaže, odnosno obavještajnom djelovanju. U okviru toga se ističu anegdotalni primjeri rane obavje-

štajne djelatnosti. Primjerice, spominju se zapisi iz Starog zavjeta, pojedini segmenti *Ilijade*, načela iz knjige *Umijeće ratovanja*, rimski frumentariji, Maurikijev *Strategikon* te mnogi drugi primjeri koji ukazuju na značaj obavještajne djelatnosti kroz povijest. Ističe se i značaj osnivanja stalnih glavnih stožera krajem 19. i početkom 20. stoljeća, u sklopu kojih su naknadno formirane posebne obavještajne sekcije. Njihova struktura prije rata bila je temelj prema kojem su obavještajne službe djelovale u Prvome svjetskom ratu.

Segment knjige usmjeren na različite državne obavještajne službe autor otvara poglavljem o Austro-Ugarskoj. Ovo poglavlje posebno nam je zanimljivo jer uključuje događaje i institucije vezane uz prostore Hrvatske. Austro-Ugarska je prva država koja je uvela stalnu službu za vojno-obavještajna pitanja – Evidenzbureau. Prostor Austro-Ugarske uoči i tijekom Prvog svjetskog rata je veoma zanimljiv zbog multietničnosti te države. Evidenzbureau je zbog toga imao zahtjevan zadatak nadziranja i uklanjanja raznih špijunskih mreža koje su htjele ostvariti ciljeve specifičnih etničkih pokreta unutar Austro-Ugarske. U knjizi se spominju mnoge ključne osobe vezane uz razvoj Evidenzbureaua, među kojima se možda najviše ističe Alfred Redl kojemu Maksimović posvećuje jedno potpoglavlje. Iako je Redl bio jedan od boljih, ako ne i najbolji časnik Evidenzbureaua, kao homoseksualac i osoba koja je preferirala luksuzni životni stil bio je laka meta stranih obavještajnih službi. To ga je na kraju koštalo života, ali ga je ujedno pretvorilo u jednog od poznatijih dvostrukih agenata

uoči rata. U knjizi su prikazani događaji koji su vodili do Redlova razotkrivanja i uhićenja, a koji su dostojni scenarija kriminalističkog filma. U poglavlju o Austro-Ugarskoj spominju se i drugi relevantni događaji, primjerice afera Hekailo-Wienckowski-Acht, prijeratna sigurnosna situacija u Bosni i Hrvatskoj te Sarajevski atentat. I te su teme obrađene u zasebnim potpoglavljima. Usto neka potpoglavlja dodatno tematiziraju kontrašpijunažu, prislušno-dekriptorsku službu i mornaričku obavještajnu službu. Vezano uz to može se spomenuti učinkovitost austrougarskih obavještajnih službi protiv Italije. Kako autor ističe, austrougarski agenti izveli su niz uspješnih sabotaža na prostoru Italije. Talijani su ih u to vrijeme sumnjivali za sabotažu ratnih brodova *Benedetto Brin* i *Leonardo da Vinci*. Usto su izvodili i sabotaže kao što je uništavanje skladišta oružja. Istovremeno je austrijska služba za dešifriranje uspješno dešifrirala talijanske kodove *cifrario rosso* i *cifrario tascabile*, čemu je također posvećeno jedno potpoglavlje.

Treće poglavlje tematizira srpsku obavještajnu strukturu. Spoljno obaveštajni odsek formiran je 1886. u sklopu prvog srpskog glavnog stožera, koji je osnovan deset godina ranije. Na prostoru Srbije ističe se i djelovanje organizacija kao što su Mlada Bosna, Srpska revolucionarna organizacija i Crna ruka, koje su imale vlastite špijunske mreže. Uz Mladu Bosnu i Crnu ruku se, između ostaloga, veže ubojstvo nadvojvode Franje Ferdinanda. Na poglavlje o Srbiji nadovezuje se relativno kratko poglavlje o Crnoj Gori u kojem se uz pregled crnogorskog obavještajnog sektora govori i općenito o položaju Crne Gore u Europi. Zanimljivo je da Max Ronge, direktor Evidenzbureaua od 1917. do 1918., ističe da Austro-Ugarska nije bila svjesna toga da Crna Gora ima vojno-obavještajnu službu. Zbog toga je Crna Gora bez obzira na jednostavnu organizaciju postizala dobre rezultate na obavještajnoj razini.

Peto poglavlje obrađuje Rusiju. Već se u poglavlju o Austro-Ugarskoj spominjao uspjeh Rusa pri vrbovanju Alfreda Redla, a posebno se istaknuo Nikolaj Stepanovič Batjušin. U ovom se poglavlju daje pregled nastanka i ustroja ruskih obavještajnih službi. Prostorno, Rusija svoje obavještajno djelovanje razdvaja na dalekoistočno i europsko. Dalekoistočni ured je, primjerice, bio posebno relevantan uoči Rusko-japanskog rata. Iako je ruski vojni izaslanik u Japanu V. R. Samoilov upozoravao na mogući japanski napad, Rusija nije ozbiljno shvatila ovo upozorenje pa je japanski napad na Port Arthur dočekala s potpunim iznenađenjem. Uostalom, ta je nepripremljenost u konačnici rezultirala pobjedom Japana. Uz taj veliki neuspjeh, autor u tri potpoglavlja spominje i druge ruske propuste. Recimo, ističe jednu veoma skupo plaćenu nešifriranu poruku koja je rezultirala odlučujućom pobjedom Nijemaca u bitci kod Tannenberg. Ističe se i afera Sukhomlinov, te kontroverzno ubojstvo Rasputina. Jedno potpoglavlje posvećeno je Odjelu za čuvanje društvene sigurnosti i poretka (Ohrana). Ohrana je primarno služila za potragu i uklanjanje anarhista, nihilista i drugih revolucionara koji su bili potencijalna prijetnja stabilnosti države. U tom kontekstu autor ističe novinara Vladimira Burceva, koji je bio trn u oku Ochrane, a poslije je jednaku prijetnju predstavljao komunističkom režimu.

Šesto poglavlje obrađuje Italiju. Obavještajni odjel kopnene vojske Italije, čiji je skraćeni naziv Ufficio I, oformljen je 1863. kao reakcija na mogući rat protiv Austrije. Istovremeno autor objašnjava strukturne promjene u talijanskim obavještajnim službama. Potom se ističe da je početkom 20. stoljeća Italija imala čak šest tajnih obavještajnih službi koje su bile veoma neorganizirane, a jedna od posljedica toga bili su njihovi nerijetki međusobni sukobi oko prevlasti i utjecaja. U poglavlju o Austro-Ugarskoj spominju se talijanski neuspjesi u dekriptaciji, a u ovom

poglavlju autor to dodatno objašnjava. Međutim, iskupljenje za niz talijanskih propusta koji se provlače kroz knjigu može se pronaći u akciji Zürich. Tijekom te akcije talijanski su časnici provalili u ured austrijskog konzula u Švicarskoj, svojevrsni stožer austrijske obavještajne službe iz kojeg su planirane sabotaže i špijunaža na prostoru Italije. Talijani su tamo pronašli planove za sabotažu bojnog broda *Benedetto Brin*, za koju se i prije sumnjalo na austrijske agente. Nadalje, otkrivena su kodirana imena četrdesetak austrougarskih agitatora te brojni povjerljivi dokumenti. Osim spomenutih tema, valja istaknuti i dva potpoglavlja koja obrađuju slučaj biskupa Rudolpha Gerlacha optuženog za špijunažu u Vatikanu, te pitanje Ludwiga Pivka, Slovenca koji je prešao na stranu Talijana.

Sedmo poglavlje pokriva Tursku, odnosno Osmansko Carstvo koje je, kako autor ističe, imalo dugu tradiciju špijunaže. U novijoj povijesti ključan je 17. studeni 1913. kao datum osnivanja Specijalne organizacije (Teskilat-i Mahsusa). Tijekom rata ona je bila ključna za potiskivanje nacionalističko-separatističkih pokreta Grka, Bugara i Arapa. Uz Specijalnu organizaciju veže se i planiranje te provođenje genocida nad Armencima. Turska je imala i vojno-obavještajnu sekciju koja je bila kriva za potpuno promašenu procjenu brojnosti Rusa uoči bitke kod Sarakamiša. Ta greška je rezultirala donošenjem krivih vojnih odluka i odlučujućom ruskom pobjedom. Uz turske neuspjehe autor ističe i jedan izniman uspjeh – otkrivanje tajne židovske špijunske mreže u Palestini, NILL, koja je imala britansku potporu. Ova mreža je preteča današnjeg Mossada.

Osmo poglavlje obrađuje Njemačku. Bismarck 1860. uspostavlja Central-Nachrichtenbüro, a 1867. Helmuth von Moltke formira Nachrichtenbüro kao vojno-obavještajnu službu. Ona će poslije biti poznatija kao Nachrichtendienst-Abteilung III b, ili kolokvijalno: Abteilung III b. Autor spominje

brojne uspješne njemačke agente, primjerice Augusta Schluga von Rastenfelda, Alexandra Bauermeistera, Gustava Steinhauera i dr. Veoma je interesantno i potpoglavlje posvećeno njemačkim špijunkama. Kao četiri ključne i najpoznatije navode se Elseth Schragmüller, Despina Davidović-Storch, Maria von Kretschmann i Mata Hari. Elseth Schragmüller, voditeljica špijunske škole u Antwerpenu, u to vrijeme jedna od rijetkih žena koja je upisala fakultet, bila je poznata je po inteligenciji. Tijekom službe nikada nije bila odlikovana, niti je dobila čin, iako autor procjenjuje da je to zaslužila. Margaretha Geertruida Zelle, poznatija kao Mata Hari, vodila je buran život i postala internacionalno poznata kurtizana. Abteilung III b ju je uočio te je od 1916. radila za Njemačku. Postoje brojni mitovi vezani uz njezinu špijunsku karijeru, a autor preispituje koliko je bila učinkovita kao špijunka. Na kraju ju je Antanta razotkrila i pogubila. Maria von Kretschmann imala je zadatak vrbovati Irce u SAD-u, ali je taj plan brzo propao. Despinu Davidović-Storch autor naziva *miss* špijunki zbog izuzetne ljepote i znanja mnogih jezika zbog čega je s lakoćom ulazila u visoka društva. U Njemačkoj se kontrašpijunažom bavio poseban odjel Abteilunga III b, ali je još prije njega osnovana tajna policija koja je imala sličnu funkciju. Postoje još potpoglavlja posvećena njemačkim špijunskim mrežama u Velikoj Britaniji, subverzivnim akcijama Njemačke u SAD-u i njemačkom sudjelovanju u organizaciji neuspjelog uskršnjeg ustanka u Irskoj. Jedno potpoglavlje bavi se Bliskim istokom, gdje su Nijemci formirali obavještajno-subverzivnu mrežu čiji je zadatak bio suzbiti arapsku pobunu. U okviru Ministarstva vanjskih poslova spominje se i orijentalna sekcija zadužena za dizanje pobuna u Indiji, Afganistanu, Iranu i drugim državama. Zanimljivo je i potpoglavlje u kojem se objašnjava uloga Abteilunga III b u prebacivanju Lenjina u Rusiju, koji je pritom bio opskrbljen s pet milijuna maraka u zlatu

kako bi bile zadovoljene početne potrebe revolucionara.

Deveto poglavlje o Velikoj Britaniji autor otvara britanskim vojno-obavještajnim propustima tijekom Krimskog rata. Iz tog iskustva se shvatila nužnost uspostave trajnog vojno-obavještajnog odjeljenja. Po tom pitanju najviše se ističu dvije organizacije koje su konačnim preimenovanjima i restrukturiranjem nazvane MI5 (ured za kontrašpijunažu) i MI6 (ured za špijunažu u stranim zemljama). MI6 je poznat i pod nazivom Secret Intelligence Service (SIS). MI5 se posebno ističe jer je uz pomoć Scotland Yarda uspješno razotkrio i uništio njemačke špijunske mreže u Velikoj Britaniji. Doduše, autor napominje da je MI6 bio jednako neuspješan u pokušajima formiranja špijunske mreže u Njemačkoj kao što su Nijemci bili u Velikoj Britaniji. Uz MI5 i MI6 autor ističe i mnoge druge britanske obavještajne službe. Među njima su posebna potpoglavlja posvećena obavještajnom uredu u Indiji, Mornaričkoj obavještajnoj diviziji, Sekciji za kriptanalizu i Carskom komitetu za obranu. Jedna od najpoznatijih ličnosti koju autor spominje a koja se veže uz britansku špijunažu je Edith Cavell, koju su 1915. strijeljale njemačke okupacijske snage u Belgiji. Iako je tada prikazana kao mučenica, naknadno se saznalo da je uistinu bila špijunka. Način na koji je Britanija prikazala Edith Cavell nakon njezine smrti primjer je iznimno uspješne britanske ratne propagandne. Britanskoj propagandi posvećeno je zasebno potpoglavlje, a autor napominje da je kasnije i Hitler uzdizao britansko psihološko i propagandno ratovanje u Prvom svjetskom ratu. Ratnu propagandu vodio je British War Propaganda Bureau u kojem su bili zaposleni mnogi poznati pisci, primjerice H. G. Wells, poznat po pričama *Time Machine*, *The War of the Worlds*, *The Invisible Man* i drugima. Autor ističe da je upravo Wells vodio propagandnu sekciju zaduženu za Njemačku. Kao zaposlenik spominje se i Arthur C. Doyle,

poznat po stvaranju lika Sherlocka Holmesa. Uz Edith Cavell autor ističe još nekoliko bitnih ličnosti koje se vežu uz britansku špijunažu. T. E. Lawrence je vjerojatno najpoznatiji britanski obavještajni časnik iz tog vremena. Njegov zadatak bio je organizirati oružanu pobunu Arapa u Osmanskom Carstvu i u tome je bio iznimno uspješan. Spominju se i John X, kojem je posvećeno jedno potpoglavlje, te Gertrude Bell koja je, prema Gilbertu Claytonu, o Arapi znala više nego svi Englezi diljem svijeta. U poglavlju se spominju i relevantni događaji, poput Zimmermannovog telegrama, ubojstva Rasputina, Sobe 40 i dr.

Deseto poglavlje obrađuje Francusku. Francuska je svoj prvi stalni obavještajni ured oformila 1871., a poslije je taj ured podijeljen na sekciju za statistiku i kontraobavještajni ured. Autor spominje restrukturiranja kroz koja je francuski obavještajni sustav prolazio dok nije dobio formu koju će imati tijekom Prvog svjetskog rata. Jedna od zanimljivijih kontroverzi koju Maksimović spominje je Dreyfusova afera. Radi se o slučaju u kojem je časnik Alfred Dreyfus optužen i osuđen, ali se na kraju ispostavilo da je nevin. Ovaj događaj je podijelio francusku javnost te je u neku ruku pokazao slične greške u obavještajnom sustavu kakve je Austrija imala sa slučajem Alfreda Redla. Tijekom i uoči rata bilo je mnogo uspješnih francuskih operativaca, poput Venguera, Charlesa Lucieta, Josepha Croziera i drugih, te autor ukratko iznosi njihove priče. I Francuska je imala brojne uspješne špijunkte, poput Marthe Richard koja je, za razliku od njemačkih špijunki, bila odlikovana. Važnom se smatra i Louise de Bettignies, čija priča nažalost ima tužan kraj. Za vojni uspjeh Francuske važan je bio i Ured za šifre, kojim se bavi jedno potpoglavlje. Ovaj ured je tijekom rata presreo čak 100 milijuna njemačkih poruka. Ključna ličnost ovdje je bio Georges Jean Painvin, najistaknutiji francuski kriptolog. Dekodirao je tri njemačka kriptirana

sustava, a za probijanje posljednjeg Nijemci su saznali tek nakon rata. Valja spomenuti da ovo poglavlje sadrži i potpoglavlja posvećena subverzivnim akcijama, tajnoj policiji, mornaričkoj obavještajnoj službi te još nekim događajima i pojedincima bitnima za Francusku.

Jedanaesto poglavlje bavi se Belgijom. Belgijske obavještajne službe su tijekom rata uglavnom surađivale s britanskim i francuskim službama. Posebno su Britanci imali na području Belgije opsežnu obavještajnu mrežu s nekoliko različitih obavještajnih službi. Belgijanci su pak imali svoje špijunske mreže koje su Nijemcima predstavljale izniman problem. Zbog njihovog fanatizma i lojalnosti, ove je organizacije bilo teško slomiti jer su se konstantno reformirale. Maksimović belgijskoj obavještajnoj mreži La Dame Blanche posvećuje potpoglavlje u kojem ističe da je to bila veoma efikasna organizacija s velikim brojem članova. U poglavlju se ističu i dvije značajne špijunke, Marthe Mathilde Cnockaert i Gabrielle Petit. Prva je čak odlikovana željeznim križem jer je liječila njemačke vojnike, što ju je kasnije spasilo smrtno kazne. Gabrielle Petit je, s druge strane, osuđena na smrtnu kaznu.

Naredna tri poglavlja obrađuju Bugarsku, Rumunjsku i Japan, zemlje neupitno relevantne za događaje u Prvome svjetskom ratu, ali se vezano uz njihove obavještajne službe ne spominje mnogo toga. Većina podataka veže se uz ratove koji su prethodili Prvom svjetskom te pojedinosti oko nastanka i organizacije njihovih obavještajnih službi. Kod Rumunjske se možda čak i više ističe interes stranih tajnih službi za nju nego djelovanje rumunjskih službi. Japan je ušao u rat na strani Antante, primarno da bi postigao vlastite interese vezane uz želju za ekspanzijom, a njegova obavještajna služba je zaostajala za drugim državama po pitanju metoda prisluškivanja i dekodiranja.

Petnaesto poglavlje obrađuje SAD, veliku silu koja se posljednja uključila u rat. SAD

je imao obavještajne službe čiju strukturu autor objašnjava. Međutim, više od svega na prostoru SAD-a ističe se aktivnost njemačkih agenata tijekom Prvog svjetskog rata. Uoči ulaska u rat SAD je predstavljao prijetnju Centralnim silama. One su bile sigurne da će Amerikanci ako uđu u rat biti na strani Antante. Iz te opravdane sumnje proizašao je, između ostalog, slučaj Zimmermannovog telegrama kojeg se autor dotiče u poglavlju o Njemačkoj, kao što se spominju i brojne subverzivne akcije za koje su bili zaslužni njemački špijuni u SAD-u. Stoga prethodno spomenute podatke o njemačkom djelovanju u SAD-u autor upotpunjava u ovom poglavlju. Valja spomenuti i potpoglavlja posvećena mornaričkoj obavještajnoj službi i američkom istražnom uredu – Bureau of Investigation.

Šesnaesto poglavlje Maksimović posvećuje obavještajnim službama u neutralnim zemljama – Nizozemskoj, Norveškoj, Danskoj, Švedskoj, Švicarskoj i Španjolskoj. Svaka od ovih zemalja bila je na neki način pogođena ratom bez obzira na neutralnost. Norveškoj je potopljena većina trgovačke flote te je bila česta meta njemačkih agenata. Švicarsku su mnoge zemlje koristile kao odskočnu dasku za slanje svojih špijuna u druge zemlje, dok su Nizozemska i Španjolska predstavljale svojevrstne centre špijunaže gdje su se špijunske mreže Centralnih sila i Antante međusobno sukobljavale.

Iz prikazanog sadržaja možemo reći da knjiga *Špijuni i tajne službe u Prvome svjetskom ratu* nudi izvrstan pregled svih ključnih događaja koji se vežu uz obavještajnu djelatnost tijekom rata. Uz svako poglavlje često je objašnjen kontekst u kojem službe neke države nastaju te kako se strukturno mijenjaju do početka, pa i tijekom rata. Uz objašnjenje organizacije obavještajnih službi, autor paralelno spominje ključne događaje i pojedince koji se smatraju relevantnima. Iz navedenog se formira jasna slika specifič-

nosti Prvoga svjetskog rata po pitanju teme kojom se knjiga bavi. Autor ne ulazi duboko u detalje, nego nudi čitatelju sažeti uvid u situaciju pojedine države. Po tom pitanju je obavio izvrstan posao selektiranja i sažimanja onoga što je bitno, bez iznošenja nepotrebnih detalja. Nakon čitanja stječemo okvirno znanje o tematici, koje nam omogućava naknadni dublji uvid u neku od tema, sukladno vlastitim željama. Imajući to u vidu, može se reći

da ova knjiga predstavlja kvalitetan pregled ne samo za stručno čitateljstvo, već i za laike koji su zainteresirani za pitanja kojih se ova knjiga dotiče. Zbog toga mogu reći da knjiga Vojislava Maksimovića *Špijuni i tajne službe u Prvome svjetskom ratu* predstavlja hvalevrijedan doprinos za sve one koje zanimaju Prvi svjetski rat, obavještajne službe, špijunaža, vojna povijest i slične teme.

Mladen Mirat